

Aanjaagster van de hofcultuur in Den Haag

Elizabeth Stuart (1596-1662)

NADINE AKKERMAN

Een spilzieke vrouw die met haar ambities Europa in het ongeluk stortte – dat is de reputatie van Elizabeth Stuart. Zij leefde vanaf 1621 op uitnodiging van de Oranjes als balling in Den Haag. Ambitueus was ze zeker, maar spilziek niet. Ze had politieke doelen met haar luxe leven. De cultuur in de hofstad voer er wel bij.

Den Haag was begin 17de eeuw een geolied militair regeringscentrum, maar het hart van de Republiek klopte elders. Maurits van Nassau, stadhouder en prins van Oranje, had acht bastaardzonen bij zes

verschillende vrouwen, maar hij is nooit getrouwd geweest. Dit betekende dat hij geen wettige echtgenote had die zijn Haagse hof opluisterde. En dat was te merken. In levendigheid legde de hofstad het rond 1600 zonder meer af tegen de bloeiende handelsstad Amsterdam of

de illustere universiteitsstad Leiden. Den Haag bloeide echter op in de jaren 1620. Het aantal opdrachten aan schilders, edelsmeden, beeldhouwers en andere kunstenaars nam toe en de straten en pleinen kregen kleur door verklede ruiters die optraden in proces-

Frederik V van de Palts en zijn vrouw Elizabeth Stuart waren een jaar het koningspaar van Bohemen tot ze werden verjaagd en in 1621 ballingen werden in Den Haag. Ze waren als vorsten hoger in rang dan hun gastheer, prins Maurits. Bezoekers moesten eerst bij hen op audiëntie. Afgebeeld: Maurits met zijn gasten te paard, bij de Hofvijver, 1621, door Pauwels van Hillegaert, Rijksmuseum.

sies en deelnamen aan toernooien. Tot diep in de nachtelijke uurtjes genoot men er van hofbals en toneel. Tijdens een maskerade in 1624 zouden hovelingen zelfs zo wild hebben gedanst dat dit een dijkdoorbraak in Vianen ten gevolge had gehad, aldus Henricus Rosaeus, predikant van de Haagse Kloosterkerk, die dergelijk entertainment als verderfelijk afdeed.

Deze opbloei van kunst en cultuur in de hofstad werd gedragen door mecenasen. Een van hen was Amalia van Solms. Zij was in 1625 getrouwd met Frederik

Hendrik, de opvolger van Maurits en dus de nieuwe stadhouder en prins van Oranje. Amalia was echter niet de enige weldoener. Het was juist uit rivaliteit met een andere vrouwelijke mecenas dat ze zoveel geld uitgaf. Dit was Elizabeth Stuart, keurvorstin van de Palts en koningin van Bohemen. Zij en haar man Frederik waren sinds 1621 ballingen in Den Haag en hadden een eigen hof, dat vele opdrachten verstrekke – een belangrijke culturele impuls. Amalia en Elizabeth kenden elkaar goed. Ze waren namelijk samen uit Bohemen gekomen, Amalia als Elizabeths hofdame.

De onderlinge competitie tussen Amalia en Elizabeth stimuleerde de culturele bloei van Den Haag enorm. Omdat de dames steeds probeerden elkaar de loef af te steken, kreeg het voorheen bescheiden Den Haag een allure die deed denken aan de Europese vorstenhoven waar geen stadhouders maar koningen en keizers zetelden.

Dertigjarige Oorlog

De protestantse Elizabeth was in 1596 geboren als de dochter van de Schots-Engelse koning Jacobus. In 1613 trouwde ze met Frederik V, keurvorst van het Paltsgraafschap aan de Rijn en een van zeven keurvorsten van het Heilige Roomse Rijk. Toen in 1619 de Habsburgse keizer en koning van Bohemen Matthias stierf, werd zijn katholieke neef Ferdinand als nieuwe keizer gekozen. De vertegenwoordigers van de vijf Boheemse landen protesteerden echter tegen zijn kandidatuur als koning van Bohemen, want zij wilden geen katholieke vorst – dit was midden in de tijd van de godsdienstoorlogen. Ze braken met de gewoonte dat de Habsburgse keizer ook meteen koning van Bohemen werd en boden de kroon aan Ferdinand van de Palts aan. Hij voelde zich verplicht deze titel te aanvaarden om de protestantse belangen te behartigen. Frederik en Elizabeth ruilden hun kasteel met zijn prachtige tuinen in Heidelberg in voor een kasteel in Praag. In november 1619 werd het paar hier officieel gekroond als koning en koningin van Bohemen.

Keizer Ferdinand verzette zich echter tegen zijn onttronning. In de slag bij de Witte Berg bij Praag in november 1620, de eerste grote veldslag van de Dertig-

✦ In Elizabeth Stuarts gevolg was haar hofdame Amalia van Solms (onder). Ze trouwde in 1625 met Frederik Hendrik, die enige weken later de nieuwe stadhouder werd. Een felle competitie tussen de dames ontbrandde. Zoals zij in deze portretten van Michiel van Mierevelt dezelfde pose innemen, wilden ze ook in het echt niet voor elkaar onderdoen. Mede hierdoor ontstond voor het eerst een volwassen hofcultuur in Den Haag.

jarige Oorlog, werden de protestantse legers van Frederik verslagen door de katholieke troepen van de keizer. Elizabeth nam haar taak als vorstin zeer serieus. Hoewel hoogzwanger wilde ze haar onderdanen niet teleurstellen door te vluchten. Het kanonvuur kwam steeds dichterbij maar Elizabeth weigerde Praag te verlaten. Dezelfde Engelse ambassadeurs die tevergeefs hadden geprobeerd Ferdinand en Frederik te verzoenen, moesten haar dwingen de

stad de rug toe te keren. Wat moest hun bestemming worden? Frederik slaagde er niet in zijn legers te reorganiseren. Niemand stond immers te springen om een vogelvrije prins te verdedigen. Ook konden Elizabeth en Frederik niet terugkeren naar Duitsland: de Palts werd overspoeld door Spaanse legers die zich samen met keizer Ferdinand als een blok tegen de protestanten keerden. Asiel in de Republiek der Nederlanden leek de beste optie. De Oranjeprinsen Maurits en Frederik Hendrik waren halfbroers van Frederiks moeder Louise Juliana van Nassau. Toen Elizabeth in Berlijn beviel van een zoon, noemde ze hem Maurits, om hun medestander in de Lage Landen, de prins van Oranje, vast gunstig te stemmen. Haar vader probeerde in elk geval een terugkeer naar Engeland te ontmoedigen: Elizabeths aanwezigheid in Londen zou immers anti-Spaanse gevoelens kunnen aanwakkeren, net nu er zicht was op een huwelijk voor zijn zoon Karel met een Spaanse prinses. Die mogelijke verbintenis kon de sleutel zijn tot vrede tussen Frederik van de Palts en Spanje. Teruggave van de Palts werd onderdeel bij de huwelijksomhandelingen. Een verblijf in Den Haag in plaats van Londen had ook politiek

gezien voor Jacobus een groter tactisch voordeel. In Den Haag waren Britse soldaten gelegerd, die al sinds jaar en dag in het staatse leger van Maurits meevochten. De lijfelijke aanwezigheid van een Engelse prinses kon daar het moraal hoog houden.

Schoenpoetser en sommelier

Maurits nodigde het paar inderdaad uit naar de Republiek te komen, misschien uit wroeging: hij had zijn neef aangevraagd de kroon van Bohemen te accepteren. De Staten-Generaal zaten er vervolgens mee opgescheept; ze gingen akkoord uit angst keizer Ferdinand tegen het hoofd te stoten. Frederik en Elizabeth, door hun vijanden spottend Winterkoning en Winterkoningin genoemd daar ze maar één volledige winter in Bohemen regeerden, werden ondergebracht in het huis van de enige jaren eerder geëxecuteerde landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt. Ook kregen zij het naastgelegen huis van diens verbannen schoonzoon Cornelis van der Mijle tot hun beschikking. Cornelis' echtgenote kreeg de twijfelachtige eer om in haar eigen huis te mogen blijven wonen als hofdame van Elizabeth. Om hun Haagse hofhouding van 223 man – inclusief schoenpoetser,

sommelier en stalmeester – in stand te houden, hadden deze hoge ballingen heel wat geld nodig. De Staten-Generaal voorzagen gedeeltelijk in het levensonderhoud van Elizabeth en Frederik, die in 1632 bij een verblijf in Mainz overleed aan de pest, door de eerste jaren de huur van deze panden op zich te nemen en de gewestelijke Statencolleges keerden pensioengelden voor de kinderen uit. De Engelse regering zegde jaarlijks een ruime toelage toe, aangevuld met een kinderbijslag (het paar zou dertien kinderen krijgen). Ook ontving het echtpaar geld voor het salaris van de leraren en overige bedienden van de crèche: het Prinsenhof aan het Rapenburg in Leiden. De kinderen werden namelijk tot hun elfde jaar buitenshuis opgevoed zoals dat de gewoonte was bij de Schotse aristocratie. Het hof raakte al snel in financiële problemen toen bleek dat de schatkist van Elizabeths vader niet zo rijkelijk gevuld was dat de beloofde toelages ook werkelijk regelmatig konden worden uitgekeerd.

Politiek geëngageerd

Het voeren van een rijke hofstaat en het mecenas spelen zonder bijbehorende inkomsten waren geen frivole liefhebberijen van Elizabeth. Dit is alleen wél haar imago geworden. Ze staat bekend als spilziek en ze zou een klaploper zijn geweest. Ze zou enkel geïnteresseerd

◀ Elizabeth is in de Nederlandse herinnering terechtgekomen als een verkwistende excentrieke dame die zonder scrupules op kosten van de Staten-Generaal de bloemetjes buitenzette, en die zich op haar koninklijke titel liet voorstaan om First Lady Amalia van Solms af te troeven. Op deze prent, meer dan een eeuw na haar dood gemaakt in 1766, is een gemaskerde Elizabeth op het ijs bij Arkel te zien. Rijksmuseum Amsterdam.

Elizabeth zag haar bestedingspatroon als investering in de toekomst van haar kinderen. Door het zichtbaar maken van haar koninklijke status op portretten bijvoorbeeld hoopte ze macht en aanzien af te dwingen. Op dit weduwenportret uit 1635 van Gerard van Honthorst staan dus kroon én scepter. Verder lobbyde ze om haar doelen te bereiken, bijvoorbeeld op diners. Op de prent: een feestmaal in Den Haag ter ere van Karel II van Engeland die voorjaar 1660 de Republiek bezocht. Hij zit rechts, met rechts naast hem zijn zuster Elizabeth. Rijksmuseum Amsterdam.

geven, zich vorstelijk te blijven gedragen en zich dienovereenkomstig af te laten beelden op portretten, kon zij haar politiek handelen legitimeren en aanspraak blijven maken op de verloren landen voor haar kinderen. In 1648 accepteerde zoon Karel Lodewijk een gedeeltelijke teruggave van de Palts bij de Vrede van Westfalen: hij kreeg de helft van de erflanden van zijn vader terug en moest de keurvorstelijke titel en privileges delen met Beieren. In 1636 had Elizabeth dit compromis nog van tafel geveegd: zij was voor alles of niets. In 1662 overleed ze.

zijn geweest in toneelstukken, maskerades en het lezen van romantische vertellingen. Ook zou ze meer aandacht voor haar honden en aapjes hebben dan voor haar kinderen. De tomeloze ambitie van de 'Helena van Duitsland' zou Europa in de Dertigjarige Oorlog hebben gestort, zoals de klassieke Helena aan het begin van de Trojaanse Oorlog

het terugwinnen van de verloren landen in Duitsland voor haar kinderen. Ook probeerde ze haar hof van de financiële ondergang te redden: zo trachtte ze haar weduwnpensioen uitgekeerd te krijgen, belegde ze juwelen en handelde ze in staatsobligaties. Door spaarzaam om te gaan met haar geld kon ze in 1638 een omvangrijk leger financieren. Het

Elizabeth zou meer aandacht voor haar honden en aapjes hebben dan voor haar kinderen

stond, ook al is er geen enkel historisch bewijs voorhanden dat ze haar man heeft aangezet tot het accepteren van de kroon van Bohemen. Dit negatieve beeld van Elizabeth dat zich in ons historisch bewustzijn heeft verankerd, is echter slechts een samenraapsel van anekdotes, afkomstig uit dagboeken van rancuneuze familieleden of uit katholieke propaganda.

Uit Elizabeths eigen correspondentie komt een ander beeld naar voren. Er zijn inmiddels zo'n tweeduizend brieven bekend. Ze laten het handelen zien van een vrouw die volledig politiek geëngageerd was. De honderden brieven, vaak in cijfercode, die ze schreef aan staatshoofden, diplomaten, kerkleiders en spionnen, hadden een duidelijk doel:

werd echter compleet verslagen, waardoor ze in één klap haar hele vermogen kwijtraakte.

Toen ook vanaf begin jaren veertig de koning van Engeland, sinds 1625 haar broer Karel I, niet langer in staat was om haar toelages uit te keren omdat hij zelf in een burgeroorlog verzeild was geraakt, kwam Elizabeth pas echt in geldnood. Als 'Queen of Hearts' leefde ze vervolgens op krediet, maar regeerde ze nog wel over de harten van 'haar' volgelingen: met haar charisma nam zij mensen voor zich in, soldaten bleven voor haar vechten en ambassadeurs bleven voor haar onderhandelen. Ook het vasthouden aan haar rijke hofstaat was een middel in de strijd. Door nimmer haar koningstitel op te

Tentoonstelling

In het Haags Historisch Museum is tot en met 15 mei de tentoonstelling 'Rivalen aan het Haagse hof/Courtly rivals in The Hague' te zien over Amalia van Solms en Elizabeth Stuart, hun competitie en het effect daarvan op het ontstaan van een echte hofcultuur in Den Haag in de Gouden Eeuw. Bij de tentoonstelling verscheen in 2014 een gelijknamig boek van Nadine Akkerman, bij uitgeverij Van Spijk / Rekafa publishers.

'Rivalen aan het Haagse hof/ Courtly rivals in The Hague'

Haags Historisch Museum
Korte Vijverberg 7 Den Haag
070-3646940;
www.haagshistorischmuseum.nl

Nadine Akkerman is universitair docent Engelse literatuur en postdoctoraal onderzoeker aan de universiteit van Leiden. Ze promoveerde in 2008 op de briefwisseling van de Winterkoningin. De complete correspondentie van Elizabeth Stuart verschijnt geredigeerd onder haar hand bij Oxford University Press. Een nieuw deel komt uit in maart 2015.